

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 09.05.2024
Kabul Tarihi / Accepted date	: 07.06.2024
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2024

Atıf / Citation

Süleymanova, L. (2024). Güney Azərbaycan Folklorunda Sayaçı Sözləri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 8. Cilt, 1. Sayı, 35-45.

GÜNEY AZƏRBAYCAN FOLKLORUNDA SAYAÇI SÖZLƏRİ
Sayachi words in southern Azerbaijan folklore
LƏMAN SÜLEYMANOVA¹

Xülasə

Sayaçı sözlər Azərbaycan folklorunun önəmli mətnlərindəndir. İstər Azərbaycanda, istərsə də İranda yaşayan Azərbaycan türklərində geniş yayılan sayaçı sözləri digər folklor nümunələri ilə müqayisədə az toplanılmış, eləcə də az tədqiq olunmuşdur. XX əsrin əvvəllərində bu folklor mətnləri ilə, xüsusilə də saya sözünün anlamı ilə bağlı müəyyən qədər araşdırmalar aparılsa da, sonrakı dövrlərdə bu örnəklər diqqətdən kənar qalmışdır. Hər hansı folklor janrının ətraflı şəkildə tədqiqi üçün ilk növbədə folklor mətnlərini toplamaq lazımdır ki, təhlil etməyə material olsun.

Onu qeyd etmək ki, sayaçı sözləri tərəkəmə həyatı ilə bağlı yaranmış folklor mətnləridir. Tərəkəmə həyatının zamanla sıradan çıxması bu mətnlərin də dövriyyədən çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu mətnlər öncə tərəkəmə həyatı ilə bağlı yaransa da, sonradan oturaq həyata da nüfuz etmişdir. Təəssüf ki, zamanında yaxşı qeydə alınmadığı üçün indi əlimizdə kifayət qədər materialımız yoxdur.

Sevindirici haldır ki, son dövrlərdə Güney Azərbaycandan toplanıb nəşr olunmuş folklor kitablarında sayalarla bağlı örnəklərə də rast gəlirik. Güney Azərbaycanda tərəkəmə həyatı hələ tam sıradan çıxmadiğı üçün sayaçı sözləri də unudulmamışdır. Sayalarla bağlı Azərbaycan folkloruna yeni nümunələrin daxil olması olduqca təqdirəlayiq haldır və bu həmin mətnlərin tədqiq olunması zərurətini yaradır. Düşünürük ki, bu yazı sayalarla bağlı yaranmış boşluğu az da olsa, doldurmağa kömək edəcəkdir.

Sayaçı mərasimləri digər mərasimlərimiz kimi bayatı poetik qəlibinin aktivləşdiyi mərasimlərdən biridir. Ona görə də sayaçı sözlərinin formasına baxdığımızda onların da bir qisminin bayatı formasında olduğunu görürük. Bayatının kontekst və funksiyasının araşdırılmasında bu mərasimin də dərinədən öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Saya mərasiminin və

¹ Doç.Dr. AMEA Folklor İnstitutu Türk xalqları folkloru şöbəsi. Bakı/Azərbaycan

El-mek: leman.suleymanova.2018@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1224-0039>

sayaçı sözlərinin öyrənilməsi bu mərasimdə oxunan nəğmələrin formasını da aydınlaşdırmaq zərurətini yaradır.

Anahtar Kelimələr: Sayaçı Sözlər, Güney Azərbaycan, Bayatı, Folklor, Tərəkəmə

Abstract

Sayachi words (these poems are songs related to sheep farming) is one of the important texts of Azerbaijan folklore. Although it is widespread both on this side of Araz and on the other side, it has been less collected and less studied compared to other examples of folklore. At the beginning of the 20th century, some research was conducted with these folklore texts, especially the meaning of the sayachi words, but in later times, these examples were neglected. It should also be noted that sayachi words have been little studied and little collected. Perhaps this is one of the reasons why this field is left out of research. For a detailed study of any folklore genre, folklore texts are first needed to provide material for analysis.

Sayachi words are folklore texts related to the nomadic life. The failure of the nomadic life over time these texts to go out of circulation. Unfortunately, because it was not well recorded in time, we do not have enough material now.

It is gratifying that in recent times, we also find examples of sayachi words in folklore collections collected and published from Southern Azerbaijan. Sayachi poems have not been forgotten, as the nomadic life has not yet completely disappeared in South Azerbaijan. The inclusion of new examples in Azerbaijan folklore is highly commendable, and this creates the need to study those texts. We think that this article will help to fill the gap that has arisen regarding sayachi examples.

Sayachi ceremonies, like our other ceremonies, are one of the ceremonies in which the bayati poetic mold is activated. Therefore, when we look at the form of sayachi words, we see that some of them are in the bayati form. An in-depth study of this ceremony will help to explore the context and function of bayati. The study of the sayachi ceremony and the sayachi words also creates the need to clarify the form of the songs sung in this ceremony.

Keywords: Sayachi Words, South Azerbaijan, Bayati, Folklore, Nomadic

1. Giriş

Sayaçı sözləri Azərbaycan folklorunun klassik janrlarından biridir. Saya mərasimi (Bəzi bölgələrimizdə, məsələn, Azərbaycanın şimal bölgəsində yerləşən Balakən, Zaqatala rayonlarında və s. bu mərasim döl mərasimi adlanır.) ilə birbaşa bağlı olan bu janr həmin mərasimin sıradan çıxması ilə bəzən öz aktivliyini qoruyub saxlaya bilməmiş, zaman keçdikcə söyləyici repertuarından çıxmağa başlamışdır. Söyləyicilər arasında indi bu mətnlərə çox az sayda rast gəlinir. Qeydə aldığımız mətnlər də yarımqıç halda, mərasimlərlə əlaqəsini itirmiş vəziyyətdədir. Odur ki, bu mətnlərdən çox az informasiya almaq mümkündür. Həmin mətnlər Azərbaycan folkloru antologiyası və Azərbaycan folklorundan örnəklər seriyasından çıxmış toplulara səpələnmiş haldadır.

Ancaq Güney Azərbaycandan toplanmış sayaçı sözlərinə baxdığımızda orada durumun bizə nisbətən fərqli olduğunu müşahidə edirik. Oradan toplanıb nəşr olunmuş toplulara əsasən deyə bilərik ki, həmin nəşrlərdəki sayaçı sözləri daha mükəmməl vəziyyətdədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin toplularda nəşr olunmuş sayaçı sözlərinin, təəssüf ki, ancaq sözlü hissəsi verilmiş, onların mərasimlərlə bağlı hissəsi verilməmişdir. Güney Azərbaycanda professional qaydada, sistemli şəkildə toplanmaların mövcud olmaması, heç şübhəsiz ki, həm sayaçı sözlərinin, həm də digər mətnlərin nisbətən yetərsiz şəkildə çapına yol açır. Etnoqrafik bilgilərin verilməməsi həmin mətnlərin kontekstinin itirilməsinə gətirib çıxarır. Güney

Azərbaycandan toplanılmış materialların əldə olunması, tərtibi və çapı özü də bugünkü reallıqlarda böyük qəhrəmanlıqdır və bu işdə zəhməti olan hər kəsi təqdir etmək lazımdır.

2. Səya ilə bağlı tədqiqatlar

Azərbaycan folklorunda səyaçı sözlərlə bağlı xeyli araşdırmalar aparılmış, müxtəlif tədqiqatçılar bu barədə sanballı fikirlər söyləmişlər. Bu araşdırmalarda daha çox səya sözünün anlamından bəhs olunmuşdur. Səya sözünü izah edərkən daha çox həmin sözün dilimizdə hansı mənalarda işlənməsi, ifadənin mənə çalarları kimi məsələlərə diqqət yetirilmiş, həmçinin yeri gəldikcə səyaçı mərasimlərindən və səyaçılardan danışılmış, səyaçı mətnlərinə müraciətlər edilmişdir.

Səyaçı sözləri və bunun hansı anlamda işləndiyi haqqında Azərbaycan folklorşünaslığında xeyli yazılmışdır. Müxtəlif alimlər birbaşa və dolaylı yolla bu məsələyə fikir bildirmişlər. Görkəmli alim Mirəli Seyidov “Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən” adlı kitabında Oğuzun oğlanlarına niyə qoyunu onqon verməsindən bəhs edərkən qoyunçuluğun oğuzların iqtisadi həyatında mühüm rol oynamasından danışır və yazır: “Ola bilsin ki, Azərbaycanda çox yayılmış səyaçı sözləri (qoyun-quzu haqqında mahnı) əski çağlarda qoyun toteminin şərəfinə keçirilən mərasim-ayində – oyunda oxunan mahnılar imiş” (Seyidov, 1989: 139-140).

Azərbaycan folklorunun toplanılmasında xüsusi xidmətləri olan folklorşünas alim Əhliman Axundovun səyaçı mərasiminin necə keçirilməsi ilə bağlı verdiyi bilgilər bu gün də dəyərini qoruyub saxlamışdır: “Səyaçı sözləri əsasən, qoyun qırımı dövründə, qoyunların balalayıb qurtardığı günlərdə qoyunçular tərəfindən keçirilən mərasimdə oxunur. Mərasim açıq havada, göy çəməndə keçirilir” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1968: 248).

Səyaçı sözləri ilə bağlı Azərbaycan folklorunda vaxtilə xeyli mətn çap edilmişdir. Bunların bir qismi qədim türk mifoloji inancları ilə bağlıdır. Aşağıdakı nümunəyə baxaq:

“Salaməleyk, say bəylər,

Bir-birindən yey bəylər!

Səya gəldi, gördünüz,

Salam verdi, aldınız.

Alnı təpəl quzunu,

Səyaçıya verdiniz” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1968: 15-16).

Bu örnəyi tədqiqata cəlb edən Mirəli Seyidov yazır: “Zaman keçdikcə səyaçı sözləri öz oyun-ayin səciyyəsinə az-çox itirsə də, müəyyən qədər saxlamışdır. Xalq arasında indi də oxunan səyaçı sözlərində onun əski çağla ilişgəliyi, oyun-mərasim səciyyəsi özünü göstərir. Gətirilən örnəkdən aydın olur ki, sayaya alnı təpəl quzunu pay verirlər. Səya ilə ilişgəli xalq arasında deyimlərdən aydınlaşır ki, o vaxtilə onqon, bəlkə də tanrı olmuşdur” (Seyidov, 1989: 140). M.Seyidovun fikrinə onu əlavə etmək istəyirik ki, salam hörmətli şəxslərə verilir. Mətnin elə ilk misralarındaca “say bəylər”, “Bir-birindən yey bəylər!” ifadələri də işlədilir ki, bunlar da dediyimizi isbat edir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, hörmətli şəxslərə, yaxud da tanrıya, ilaha salam verilməsi ilə bağlı Azərbaycan folklorunda digər mətnlərlə də rastlaşmaq mümkündür. Qax rayonunun Sarıbaş, İlisu və Cəlayır kəndlərindən qeydə aldığımız “Tunqay Məlik” adı ilə oxunan bayatı mətnlərində də Tunqay Məliyə salam verilməsi halı ilə qarşılaşırıq (Azərbaycan bayatıları, 2022: 249). Həmçinin Zaqataladan topladığımız damburun müşayiəti ilə oxunan “Salam Məlik” adlı ifadə da salam verilməsini müşahidə edirik. (Vaqifqızı (Süleymanova), 2020: 216-217). Bunları söyləməklə onu xatırlatmaq istəyirik ki, Azərbaycan folklorunda hər hansı onqona, ilaha salam vermək məsələsi təsadüfi sayılmayıb, silsiləvilik təşkil edir.

“Siz sayadan qorxmusuz,
Səfa yurda qonmusuz.
Səfa olsun yurdunuz,
Ulamasın qurdunuz.
Ac getsin avanınız” (Azərbaycan folkloru antologiyası, 1968: 15).

Bu nümunədə işlədilən “Siz sayadan qorxmusuz” mısrası da sayanın ilah olması faktını doğrulayır. Adi adamdan niyə qorxulsun ki? Deməli, burada sadə adamdan yox, hansısa ilahi gücdən söhbət gedir.

3. Bayatı formalı sayaçı sözləri

Bayatı mətnlərinə baxdığımızda görürük ki, onların mühüm hissəsi müxtəlif mərasimlərimizdən qopub gəlir. Bu mətnlərin əksəriyyəti vaxtilə mərasimlərin tərkib hissəsi olmuş, sonralar həmin mərasimlər dövriyyədən çıxdığı üçün bayatılar müstəqil şəkildə mövcudluğunu qorumuşdur. Bayatının söyləndiyi mərasimlərdən biri də saya mərasimləridir. Sayaçı sözlərini araşdırdıqda onların önəmli bir qisminin bayatı formalı olduğunu görürük.

Bu formada yaranan sayaçı sözlərinin bir qismi məzmunca daha çox sayaçıların pay istəməsinə yönəlib. Həmin bayatılarda ev sahibləri sayaçının payını verməyə təşviq edilir:

“Ver sayaçının payın.
Üstündən yetir çayın.
Bayram günü bağışla,
Qışdan qalan un tayın” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 86).

“Qışdan qalan qovurma,
Qonşulara sovurma.
Gəlin, əti yandırıb
Quyulara doldurma”(Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 86).

“Bu təkə, arıq təkə,
Dabanı cırıq təkə.
Təkəmə bir pay gətir,
Tüklərini say, gətir” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 87).

O, sayaçıya yaxşı pay verənləri təqdir, verməyənləri isə tənqid edir:

“Bu gəlin Urmuludur,
Pinti, boğaz quludur.
Təkəm onnan küsübdür,
Dili tikan koludur”(Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 86).

Sayaçı sözlər arasında maraqlı bayatı formalarına da rast gəlirik. Biz adətən bayatını kitablardan yeddi hecalı oxumağa vərdiş etmişik. Söyləyicilərlə söhbətlərimiz zamanı müəyyən mısralarında heca sayı pozulmuş bayatılarla kifayət qədər rastlaşmışıq, amma bütün mısralarda

heca sayı eyni qədər “qüsurlu” olan mətnlərlə qarşılaşmaq nisbətən az rast gəlinən haldır. Aşağıdakı nümunədə qafiyələnmə bayatı qafiyələnməsidir, amma heca sayı bütün misralarda yeddi yox, səkkizdir:

“Telinə gül bağlar təkəm,

Buynuzların yağlar təkəm.

Qırnas olan arvadların,

Çölməyinə qığlar təkəm” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 94).

Buradan belə çıxır ki, mətnin forması bütün hallarda mütləq deyil, bəzən nisbi xarakter daşıyır. Biz dəfələrlə qafiyələnməsi və heca sayı bayatı tələblərini pozan mətnlərlə qarşılaşmışıq, amma onları naqis mətn hesab etdiyimizdən toplulara daxil etməmişik. Deməli, bu məsələni yenidən düşünməyə ehtiyac vardır.

Səyaçı sözlərinin bir qismi isə sicilləmə formasındadır. Səyaçı sözlərinin nəğmə hissəsi sicilləmə formasında, sözlü hissəsi isə daha çox bayatı formasında olur. Səyaçıların sayə mərasimində avazla oxuduqları nəğmələrin hamısı sicilləmə formasında olub. Düzdür, biz həmin mətnlərin nəğmə formasında necə oxunmasını görməmişik. Amma sicilləmə formasında deyilən digər mətnlərə baxaraq onların ifa tərzini təsəvvür etmək mümkündür.

4. Güney Azərbaycan folklorunda səyaçı sözlər

Güney Azərbaycan folklorundan nəşr edilmiş toplulara baxdığımızda bu mətnlərin hələ də bizimlə müqayisədə xeyli aktiv olmasını müşahidə edirik. Bunu həm oradan toplanıb çap olunmuş mətnlərdə, həm də onların konteksti ilə bağlı verilmiş məlumatlarda görürük. Ancaq təəssüf ki, bu mətnlərin hamısında deyil, az bir hissəsində səyaçı mərasimi ilə bağlı detallara rast gəlirik. Bu detallar bizə həmin mərasimin keçirilməsi ilə bağlı müəyyən qədər məlumat versə də, tam fikir söyləmək mümkün deyil.

Güneydən toplanmış folklor materiallarından ibarət toplulardan yalnız birində - IV cildə verilmiş “Səya mərasimi və səyaçılar” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015:354-357) adlı başlıqda sayə mərasiminin özü haqqında səthi də olsa, bilgi verilmişdir. Burada sayə mərasiminin keçirilməsi haqqında ətraflı məlumat ala bilməsək də, müəyyən qədər informasiya vardır. Kitabda səyaçı sözlərini mərasimin əvvəlində oxunan nəğmələr, səyaçılara qoyun və pay verməyə təşviq etmək üçün oxunan nəğmələr, səyaçıların hər qapıdan pay alıb çıxanda və gedə-gedə yolda oxuduqları nəğmələr, səyaçıların paylarını aldıqdan sonra mərasimi bitirmək üçün oxunan mahnılar kimi qruplaşdırırlar ki, bu, ən azından səyaçı sözlərinin mərasimin hansı hissələrində oxunması haqqında məlumat verir.

Digər cildlərə salınmış səyaçı mətnlərinə baxanda görürük ki, bu mətnlərin çoxu Azərbaycandakı mətnlərdən elə də fərqlənmir. Amma aralarında çox orijinal nümunələrlə də qarşılaşmaq mümkündür:

“Bu gəlin oğlan doğsun,

Yüz əlli, doxsan doğsun.

Adların Əli qoysun.

Əli sənə yardımdı,

Səyaçıya yardımdı” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 86).

Həzrət Əli burada səyaçılara yardım edən şəxs kimi çıxış edir. Bu mənada onu səyaçıların hamisi hesab etmək olar. Belə də düşünmək olar ki, islamın türklər arasında möhkəmlənməsi ilə səyaçıların hamisinin adı unudulmuş, onun funksiyası isə Əlinin üzərinə köçürülmüşdür.

Sayaçı sözlərinin bir qismini universal mətnlər hesab etmək olar. Novruz bayramında oynanılan “Kosa-kosa”da deyilən aşağıdakı mətnə Güneydən toplanmış sayaçı sözlərinin içərisində rast gəlirik:

“Bu təkəm oyun eylər,
Qurd ilə qoyun eylər.
Yığar Gilan düyüsün,
Çəpişin toyun eylər” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 87).

Azərbaycan folklorunda elə mətnlərə rast gəlirik ki, bunlar mübarək mahiyyət daşıyır. Bir sıra mərasimlərdə həmin mətnlər xeyir-dua kimi qarşımıza çıxır. Adətən, toy mərasimində eşitməyə vərmiş etdiyimiz aşağıdakı mətnə sayaçı sözlərinin arasında da rast gəlirik:

“Gəlin, gəlin, qız gəlin,
Əli-ayağı düz, gəlin.
İnciləri düz, gəlin.
Yeddi oğlan istərəm,
Bircə dənə qız, gəlin” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 89).

Mətnlərin bir qismində isə qoyunlara xeyir-dua edilir. Bunları da mübarək mahiyyətli mətnlər hesab etmək olar. Mübarəklik, demək olar ki, bütün mərasimlərimizdə deyilən mətnlərdə müşahidə edilir. Çünki bu mətnlərin hər birisi mərasim iştirakçılarını, yaxud da təsərrüfat sahələrini dualamağa yönlənib:

“Nənəm, o qızıl qoyun,
Yollara düzül, qoyun.
Kəsilməsin damazlıq,
Ömr elə yüz il, qoyun” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013: 48).

Sayanın çox qədimlərdən qalması saya mətnlərində xüsusi şəkildə vurğulanır, bunun kimsəyə fərq qoyulmadan hamıya yaxşı təsir etməsi haqqında danışılır:

“Saya, saya sayalar,
Dağ döşündə qayalar.
Bu saya kimdən qalıb?
Ata-babadan qalıb” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013: 47).

“Hamıya yaxşı saya,
Həm çeşməyə, həm çaya.
Həm Ülkərə, həm Aya,
Həm yoxsula, həm baya” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013: 47).

Sayaçılığın çox qədimdən gəlməsini bildirmək üçün çobanlığın peyğəmbər peşəsi olması xüsusi qeyd olunur, hətta onun insanlığın atası Adəm atadan qalması ilə bağlı deyilir:

“Bu saya kimdən qalıb?
Adəm atadan qalıb.
Adəm ata gələndə,

Musa çoban olanda ...” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013: 47).

Sayaların bir qisminə pay istənir, bir qisminə həтта damazlıqdakı mayadan belə pay umulur. Xalq təfəkküründə damazlıqdan pay verilməsi elə də doğru sayılmır (xüsusilə də, axşamüstü!). Sayaçının ənənəni bilə-bilə damazlıqdakı mayadan pay istəməsi yəqin ki, gülüş doğurmaq üçün deyilib. Sayaçıya pay verən dualanır, pay verməyən şəxslərə isə qarğış olunur:

“Saya, saya, sayadan,

Qoyun gəlir qayadan.

Sayaçıya pay verin,

Damazlığı mayadan” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013: 49).

“Basa-basa gətirənin,

Cırdığı mahud olsun.

Doğduğu oğlan olsun,

Adı Məhəmməd olsun” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 355).

“Qısa-qısa gətirənin,

Cırdığı bez olsun.

Doğduğu da qız olsun,

Başları da daz olsun” (Güney Azərbaycan folkloru, 2013:355-356).

Saya və sayaçı kəlmələrinə ancaq sayaçı sözlərində rast gəlinmir, Güneydən toplanmış materiallara baxanda saya və sayaçı terminlərini sayaçı mərasimləri ilə yanaşı, başqa mətnlərdə də müşahidə etmək mümkündür. Yağış yağdırma mərasimlərində sayaçıya pay verməkdən danışılır, mətndən belə anlaşılır ki, sayaçıya payın verilməsi yağışın yağması ilə nəticələncək. Fikrimizcə, bu mətnləri də dua mətnləri hesab etmək olar:

“Çax daşı, çaxmax daşı,

Sayaçıya pay daşı.

Olduğundan pay verən,

Əli olsun yoldaşı.

Var olan əlin qıssa,

Yasdığı mismar daşı.

Verənə Allah, Əli,

Ellərə yardım əli.

Çax daşı, çaxmax daşı,

Sayaçıya pay daşı.

Əmcəgi quru inək,

Gəlin sayanı deyək,

Allah, bir yağış yetir.

Bal, qaymağı biz yeyək” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 351).

Xalq təfəkkürünə görə, bir işin hasil olması üçün hökmən nələrdənsə keçmək lazımdır. Bunlardan biri də var-dövlətdən müəyyən bir qismin pay verilməsi, qurban verilməsidir. Yağışın yağması üçün bu gün də xalq arasında müxtəlif rituallar icra edilir ki, bunların arasında qurban kəsmək də vardır. Aşağıdakı mətnlərdə də sayacıya pay verilməsinin yağışın yağmasına səbəb olacağı qeyd olunur:

“Saya elin yoldaşı,
Yaman günün yoldaşı.
Ay Allah, yağış göndər,
Gövərtsin dağı, daşı.
Sayaçıya pay bağlı,
Pay verən yaya bağlı.
Yay hasili su istər,
Hasillər paya bağlı” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 352).

İlk baxışda oxucuya elə gələ bilər ki, bu mətnlər “Yada daşına səsəlmələr” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 350-356) başlığına təsadüfən düşüb. Amma bu mətnlərdə açıq şəkildə göstərilir ki, sayaya pay verilməsi yağışın yağmasına səbəb olur:

“Saya-saya nə istər,
Allahdan yağış istər.
Pay verənin əlindən
Al qırmızı nar istər.
Pay verməyənin qəbrin,
Çox yox, bir qarış istər” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 352).

Türk mifoloji düşüncəsində yağış yağdırmaq üçün istifadə edilən vasitələrdən biri də yada daşdır. Mətnlərin salındığı başlığa baxaraq belə düşünmək olar ki, yada sözü söyləyici tərəfindən saya kimi də tələffüz oluna bilərdi. Ancaq mətnləri oxuduqda görürük ki, saya və yada eyni funksiyaları daşıyırlar, hər ikisinə yağış yağdırmaq üçün müraciət olunur. Beləliklə, xalq təfəkküründə təsadüf deyilən bir şey yoxdur, burada hər şeyin öz yeri var. Güneydən toplanmış digər topluda bu tipli mətnlər “Yağışla bağlı sayalar (Çömçəxatun)” adı ilə verilib ki, bu da dediklərimizi bir daha sübut edir (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 303-305).

Sayaların bir qismi isə qoyunları öyməyə yönəlib. Bu da tamamilə təbii haldır. Türk insanının əsas dolanışığı vasitəsi qoyunçuluq təsərrüfatıdır. Qoyun varsa, dolanışığı da var, qoyun çoxsa, var-dövlət də çoxdur və bu dövlət get-gedə artandır. Əti, südü, yunu, dərisi, hətta peyini insanların həyatında bu qədər mühüm rol oynayan heyvan türk insanının bütün yaşamını əhatə edir və bu qədər faydalı təsərrüfat sahəsi, əlbəttə, öyülməlidir.

“Qoyun var, kərə gəzər,
Qoyun var, kürə gəzər.
Gedər dağları otlar,
Gələrlər evləri bəzər” (Güney Azərbaycan folkloru, 2015: 151).

Güney Azərbaycandan toplanmış saya mətnləri öz təbiiliyi ilə seçilir. Mətn təbii halda çapa verildə onlar tədqiqatçı üçün daha lazımlı olur. Material xalqdan alındığı kimi, üstündə lazımsız “düzəlişlər” edilmədən verildə informasiya bol olur, daha asan təhlilə gəlir.

Aşağıdakı mətnlərdə hətta səyaçının adı da var, hər səyaçının adı mətnə düşmür. Deməli, bu səyaçı mərasimi keçirmə bacarığına görə digərlərindən fərqlənən səyaçıdır:

“Salamələyk, say bəylər,

Bir-birindən yey bəylər!

Səyaçı Məmməd gəldi,

Xəyri-bərəkət gəldi” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 92).

Mətnə bir səyaçının adı çəkilir, bu, o demək deyil ki, bacarıqlı səyaçı elə ancaq Səyaçı Məmməd imiş. Təbii ki, səyaçılığın tarixi qədim olduğu üçün, həmçinin ənənə qırılmadan icra edildiyi üçün bacarıqlı səyaçıların da sayı çox olmuşdur. Ancaq əlimizdə səyaçının adının keçdiyi bircə mətn vardır. Bu halla digər folklor mətnlərində də tez-tez qarşılaşırıq. Hər hansı bir mərasimdən, oyundan və sairədən danışan söyləyicilərə həmin ritualları icra edən şəxslərlə bağlı sual verdikdə bu işi daha yaxşı bacaran adamların adlarını çəkirlər.

Aşağıdakı mətnə səyaçı mərasimlərinin keçirilmə vaxtına işarə edilir. Bayrama əlli gün qalmış səyaçı mərasimi keçirilir. Xalq arasında Novruz bayramı çox vaxt təyinsiz sadəcə bayram şəklində tələffüz olunur. Xalq təfəkkürünə görə, bayram gəlibsə, güzə, yəni payıza da bir şey qalmayıb:

“Bayrama day nə qaldı,

Nə qaldı, nə qalmadı.

Bir əllicə gün qaldı.

Əlli gün say, otur,

Qarmaqla, güzü götür” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 95).

Bu mərasimin mübarəkliyini sübut edən mətnlərdən biri də aşağıdakı parçadır:

“Qoyun nədən hasildi?

Kimyadan, torpaqdan.

Bizlərə də gətirin,

Şişliyindən, yağından,

Bir bala qab sağından” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 95).

Mətnə verilən “kimya” müqəddəs ocaqlardan götürülən torpaqdır. Buna bəzi bölgələrimizdə tutyə də deyirlər. Bu torpağın suya qatılaraq içirilməsi, yaxud alına sürtülməsi ilə xəstələrin şəfa tapmasına, işi yolunda getməyənlərin işlərinin açılacağına inanılır. Belə çıxır ki, səyaçı mətnlərinin oxunması da kimyanın funksiyasını yerinə yetirir. Və qoyunun özü də elə kimyadır, tutyədir.

İşin ən maraqlı tərəfi budur ki, saya terminini həm də yasda işlənir. Güney Azərbaycanda yasda deyilən ağılara həm də yas sayaları deyilir. Toplulardan birində “Yas sayaları (Ağılar)” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 297-301) başlığının verilməsi də fikrimizi təsdiq edir. Aşağıdakı mətnlərdə saya sözünün işlədilməsi saymaq, hörmət anlamını ifadə edir:

“Saya-saya gəliniz,

Qara-qara geyiniz.

Gəldigiz yas yeridi,

Gəl, əyləş, yas yeridi” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 297).

“Saya-saya gəliniz,

Qara-qara geyiniz.

Qənim qəmdən baş oldu,

Əzbərim qardaş oldu” (Güney Azərbaycan folkloru, 2020: 298).

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, saya və sayaçı terminləri yalnız sayaçı mərasimlərində işlənmiş, bu terminlərin bizim indiyədək bildiyimiz funksiyası ilə yanaşı, digər funksiyaları da vardır. Beləliklə, yuxarıda deyilənlərin daha dəqiq araşdırılması üçün bu məsələ ayrıca bir tədqiqatın mövzusu olmalıdır.

5. Sonuc

Son dövrlər klassik folklor nümunələrinin çox sürətlə itirilməsi halı ilə üz-üzəyik. Bilirik ki, klassik folklorun janrları və nümunələri birbaşa mərasim folkloru ilə bağlıdır. Yəni mərasimin özü yoxdursa, orada deyilən folklor nümunələri də yoxdur. Ənənəvi mərasimlərin sürətlə sıradan çıxması orada söylənən folklor mətnlərinin də itirilməsini şərtləndirir.

Sayaçı sözləri də klassik folklorun ən gözəl nümunələrindən hesab edilə bilər. Bu nümunələr klassik folklorun digər örnəkləri ilə müqayisədə daha tez dövriyyədən çıxan folklor mətnlərindəndir. Sayaçı mərasimlərinin digər mərasimlərimizə (toy, yas və s.) nisbətən tez sıradan çıxması bu nümunələrin böyük bir qisminin unudulmasına, az hissəsinin isə pərakəndə halda yaşamasına səbəb olmuşdur. Güney Azərbaycandan toplanılmış sayaçı sözləri bu baxımdan çox qiymətlidir. Güney Azərbaycanda anadilli məktəblərin olmaması səbəbindən orada xalq öz dilini şifahi ədəbiyyatın hesabına qoruya bilər. Digər tərəfdən mərasimlərin orada bizə nisbətən daha çox qeyd olunması, həmçinin ərazinin böyük olması və əhalinin çoxluğu, ənənəvi həyat tərzinin hələ də qalması, sovetləşmə, kolxozlaşma kimi həyat tərzini kəskin dəyişdirən hadisələrindən uzaq olmaları və s. kimi səbəblər, görünür, Güney Azərbaycanda bu mətnlərin buradan daha yaxşı qorunmasına səbəb olmuşdur.

Düşünürük ki, bu nümunələrin daha yaxşı araşdırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Hərtərəfli tədqiqatın aparılması üçün isə folklorun daha yaxşı toplanılması və sayaçı sözlərinə aid folklor mətnlərinin bolluğu önəmli şərtlərdən biridir.

Kaynaklar

Azərbaycan bayatları. (2022). Topl. tərt. ed. Vaqifqızı (Süleymanova) L. Bakı: Elm və təhsil.

Azərbaycan folkloru antologiyası. (1968). I kitab. Topl. tərt. ed. Axundov Ə. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nəşriyyatı.

Balalara hədiyyə. (2017). Topl. tərt. ed. Köçərli F. Translit., nəşrə hazırl. Mikayılqızı P. Bakı: Elm və təhsil.

Güney Azərbaycan folkloru. (2013), I cild. Topl. Fərzanə M., tərt. ed. Abbaslı S. Bakı: Elm və təhsil.

Güney Azərbaycan folkloru. (2015), IV cild. Tərt. ed. Maşallahqızı (Abbasova) M., Şərqdərəcək (Söytürk) H. Bakı: Elm və təhsil.

Güney Azərbaycan folkloru. (2015), V cild. Tərt. ed. Maşallahqızı (Abbasova) M., Şərqdərəcək (Söytürk) H. Bakı: Elm və təhsil.

Güney Azərbaycan folkloru. (2020), IX cild. Tərt. ed. Maşallahqızı (Abbasova) M. Bakı: Elm və təhsil.

Vaqifqızı (Süleymanova), L. (2020). *Dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı.* Bakı: Elm və təhsil.

Seyidov, M. (1989). *Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən.* Bakı: Yazıçı.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.